

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВознавства

УДК 343.915

Джужа О. М. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; e-mail: adzhuzha@gmail.com; ORCID 0000-0002-3107-146

Проблемні аспекти кримінологічної ювенології

Розглянуто особливості захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, злочинності неповнолітніх як складного соціального явища та запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні або стосовно них. Досліджено понятійний апарат кримінологічної ювенології, питання ювенальної кримінальної політики, ювенальної кримінальної юстиції, а також методи віктимологічного запобігання злочинам проти неповнолітніх. **Мета** статті – проаналізувати напрями діяльності міжнародної спільноти щодо захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, підвищення ефективності протидії злочинності неповнолітніх. Висвітлено основні здобутки ювенальної кримінальної політики, елементами якої є: ювенальна кримінальна юстиція (центральною ланкою є суди для неповнолітніх); ювенальний кримінальний процес; ювенальне кримінальне право; кримінологічна ювенологія; ювенальне кримінально-виконавче право. Проаналізовано становлення кримінологічної ювенології як підгалузі кримінологічної науки про злочинність неповнолітніх. Окреслено проблемні аспекти та перспективи розвитку ювенальної кримінальної юстиції. Увагу акцентовано на тому, що державні та громадські інститути ювенальної спрямованості використовують матеріали розробок кримінологів під час планування та організації профілактичної роботи, у процесі слідства та судового розгляду. З-поміж них слід виокремити такі: підрозділи ювенальної поліції, слідчі-ювеналісти, співробітники виховних колоній, центрів тимчасового утримання неповнолітніх і дітей, працівники дитячих навчально-виховних установ закритого й відкритого типу. Констатовано, що вивчення причин, чинників, обставин, які детермінують ювенальну злочинність, в умовах реформ видається особливо актуальним. Методика вивчення та запобігання цим різновидам злочинності становить цілісну систему, передбачає участь численних суб'єктів і має спільну мету – підвищення ефективності діяльності з протидії злочинності, зниження рівня криміналізації підліткового середовища. **Висновки.** Розв'язання проблеми захисту дітей від злочинних посягань дорослих осіб та їх підбурювальної діяльності передбачає об'єднання зусиль державних і громадських інститутів, а також розроблення послідовної кримінологічної політики у сфері запобігання ювенальній злочинності.

Ключові слова: кримінологічна ювенологія; неповнолітній; ювенальна кримінальна політика; ювенальна кримінальна юстиція; ювенальне кримінальне право; ювенальний кримінальний процес; ювенальне кримінально-виконавче право.

Постановка проблеми. З метою об'єднання зусиль міжнародної спільноти для захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, підвищення ефективності протидії злочинності в 80–90-х роках ХХ ст. було прийнято нормативні акти, у яких викладено рекомендації щодо розроблення та здійснення ювенальної кримінальної політики. Зокрема, до міжнародних документів належать:

- Резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року, яка затвердила Стандартні мінімальні правила («Пекінські правила») стосовно здійснення правосуддя щодо неповнолітніх;

- Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року;

- Резолюція 45/112 Генеральної Асамблеї ООН від 1 грудня 1990 року, що містить керівні принципи ООН із запобігання злочинності серед неповнолітніх (Керівні принципи, прийняті в Ер-Ріяді) тощо.

Успіхи протидії злочинності на рівні світового співтовариства в ХХ–ХХІ ст. пов'язані, передусім, із розвитком ювенальної кримінальної політики, складовими якої є:

- ювенальна кримінальна юстиція, центральною ланкою якої є суди для неповнолітніх;

- ювенальний кримінальний процес;

- ювенальне кримінальне право;

- кримінологічна ювенологія;

- ювенальне кримінально-виконавче право.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвиток кримінологічної ювенології значний внесок зробили як іноземні, так і вітчизняні кримінологи, серед яких: А. П. Амінов, Ю. М. Антонян, М. І. Ветров, М. І. Гернет, А. І. Долгова, В. Д. Єрмаков, В. С. Жигарьов, А. І. Коновалова, Н. Ф. Кузнєцова, І. П. Лановенко, В. В. Лунєєв, П. І. Люблінський, А. І. Міллер, Г. М. Міньковський, П. П. Михайленко, Є. С. Назимко, Г. І. Фільченко, В. Ф. Фріденберг, Є. І. Цимбал, Д. Д. Шестаков та ін.

Водночас питання вдосконалення ювенальної кримінальної політики, зокрема ювенальної кримінології, постійно потребують доопрацювання та вдосконалення. Зазначене й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті – проаналізувати напрями діяльності міжнародної спільноти в діяльності щодо захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, підвищення ефективності протидії злочинності неповнолітніх. Основними досягненнями у сфері ювенальної кримінальної політики слід вважати розроблення

таких її елементів: ювенальна кримінальна юстиція (центральною ланкою є суди для неповнолітніх); ювенальний кримінальний процес; ювенальне кримінальне право; кримінологічна ювенологія; ювенальне кримінально-виконавче право. Нині триває становлення кримінологічної ювенології як підгалузі кримінологічної науки про злочинність неповнолітніх. Актуальною є проблематика перспектив розвитку ювенальної кримінальної юстиції, що засвідчує посилений інтерес до неї кримінологів. Державні та громадські інститути ювенальної спрямованості використовують матеріали розробок кримінологів під час планування та організації профілактичної роботи, у процесі слідства й судового розгляду. З-поміж них слід виокремити такі: підрозділи ювенальної поліції, слідчі-ювеналісти, співробітники виховних колоній, центрів тимчасового утримання неповнолітніх і дітей, працівники дитячих навчально-виховних установ закритого й відкритого типу тощо.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах відбувається становлення кримінологічної ювенології як підгалузі кримінологічної науки про злочинність неповнолітніх. Перспективність її розвитку є беззаперечною, а матеріали досліджень затребувані практикою.

У підручниках із кримінології в особливій (спеціальній) частині здебільшого є розділ (глава), у якому розглянуто питання ювенології. Однак окреслена проблематика потребує детальнішого дослідження питань, пов'язаних зі злочинністю неповнолітніх (дітей), а також запровадження спеціального курсу «Кримінологічна ювенологія» для підготовки фахівців у закладах вищої освіти юридичного та педагогічного профілів.

Термін «ювенальний» (лат. *juveniles* – юний) означає ставею незрілий. Очевидно, що етимологія поняття «ювенальний» пов'язана з ювеналією – святом на честь давньоримської богині юності Ювенти [1].

У науковій і навчальній літературі запропоновано визначення злочинності неповнолітніх, обґрунтовано концепцію щодо значущості її виокремлення.

На думку І. П. Лановенка, П. П. Михайленка, проблема злочинності неповнолітніх завжди була актуальною для кримінології [2, с. 48].

Відомий кримінолог В. В. Лунсєв вважає, що протидія девіаціям неповнолітніх – найголовніше кримінологічне завдання суспільства [3, с. 736].

Позиції більшості іноземних кримінологів щодо цієї проблеми збігаються з поглядами вітчизняних авторів [4].

Кримінологічна ювенологія сформувалася як складова загальної кримінології, джерелом її розвитку були психолого-педагогічні теорії про виховання дітей і юнацтва.

У межах кримінологічної ювенології розробляють методи віктимологічного запобігання злочинам проти неповнолітніх. Також з'явилася підгалузь кримінологічної ювенології – віктимологічна ювенологія – вчення, сукупність знань про жертву в юнацькому віці.

Перш ніж сформулювати визначення кримінологічної ювенології, слід розглянути, що вивчає цей науковий напрям. Зокрема, вона досліджує злочинність неповнолітніх як складне соціальне явище (стан, особливості, кількісні та якісні характеристики злочинності дітей).

Предметом кримінологічної ювенології є виключно особи віком до 18-ти років.

Детермінантами загальної злочинності є 200–250 криміногенних факторів. Злочинність дітей не є винятком. Кримінологічна ювенологія, досліджуючи причиновість злочинності дітей, ураховує визначальну рису ювенальної злочинності, яка полягає в тому, що вона є поштовхом для розвитку загальної злочинності.

Частина криміногенних факторів має цільову спрямованість, тобто вони впливають тільки на формування ювенальної злочинності. Причому умови криміналізації підліткового середовища поширюються на дітей до досягнення ними відповідного віку. Кримінологічна ювенологія вивчає особу неповнолітніх девіантів, а також тих дітей, які вчиняють правопорушення та небезпечні діяння до досягнення віку притягнення до кримінальної відповідальності.

Автори кримінологічних досліджень у сфері ювенальної злочинності послуговуються різними загальнонауковими та спеціальними методами.

Останніми роками деякі вчені акцентують увагу на необхідності розвитку приватних методик запобігання різним видам злочинів і злочинності, що на наше переконання, безпосередньо стосується і ювенології.

Кримінологічна ювенологія використовує базові поняття, прийняті ООН та іншими міжнародними інститутами, серед яких: протидія злочинності, попередження, профілактика, запобігання, припинення. Водночас кримінологи-ювеналісти пов'язують їх саме з молодіжним середовищем.

Приватна методика запобігання злочинам у цій сфері вирізняється багатоелементністю. Зокрема, сформувалися самостійні напрями запобігання:

- корисливій і корисливо-насильницькій злочинності;
- злочинам проти особи;
- груповій злочинності;
- наркоманії та наркозлочинності;
- злочинному рецидиву серед неповнолітніх.

Методика вивчення та запобігання цим різновидам злочинності становить цілісну систему, передбачає участь численних суб'єктів, має на меті підвищення ефективності діяльності в напрямі протидії ювенальній злочинності, зниження рівня криміналізації підліткового середовища.

Жертву цієї категорії злочинів вивчає віктимологія – підгалузь кримінології. Попри розбіжності в поглядах учених щодо статусу віктимології, цілком закономірним є виокремлення віктимологічної ювенології як підгалузі кримінологічної ювенології та загальної кримінологічної віктимології.

Дедалі актуальнішим є розроблення заходів у межах ювенального віктимологічного запобігання злочинам проти дітей. Дітям і підліткам притаманна підвищена віктимність – схильність стати жертвою ґвалтівника, сімейного хулігана, дорожньо-транспортного злочину. У кримінологічній літературі обґрунтовують позицію щодо визнання жертвами дітей, залучених до вчинення злочину дорослими особами.

Визначення кримінологічної ювенології ґрунтується на дефініції загальної кримінології. Загальноновизнаним є тлумачення, згідно з яким це наука про злочинність як складне соціальне явище, її причини, особу злочинця та заходи щодо запобігання злочинам.

Іноземні кримінологи науку кримінологію вважають соціологією злочинності (США, Велика Британія), відносять до системи природничих наук (Німеччина, Італія та Франція).

Наша позиція збігається з думкою більшості вітчизняних кримінологів, які розглядають кримінологію як самостійну юридичну, соціально-правову науку про злочинність.

Кримінологічна ювенологія успадкувала низку властивостей загальної кримінології, що стосуються предмета, цілей, завдань, методів дослідження тощо.

Таким чином, кримінологічна ювенологія – це галузь соціально-правової науки про злочинність дітей, її причини й умови, особу злочинця та жертву, загальносоціальні, спеціальні й індивідуальні заходи щодо запобігання девіантній і злочинній

поведінці, захисту від посягань дорослих злочинців [5], а також розроблення комплексного запобіжного впливу на ювенальну злочинність загалом.

Кримінологічній ювенології притаманні специфічні ознаки, на підставі яких її можна виокремити із загальної кримінології як спеціального курсу:

- особливий об'єкт кримінологічних досліджень – особа підлітка з її специфічними ознаками, особливостями поведінки;

- особливе мікросередовище дитини з його впливом на особу та поведінку. Це сім'я, школа, дозвілля, найближче оточення, робота; важливе значення виховання і впливу дорослих;

- розроблення системи заходів запобігання поведінці, що відхиляється від норми (девіантної), бездоглядності та правопорушенням неповнолітніх [6].

Превентивна частина кримінологічної ювенології безпосередньо пов'язана з ювенальною юстицією [7] в межах її запобіжного впливу на особу, її поведінку, а також із кримінальним правом і його галуззю – кримінальним ювенальним правом. Їх об'єднує загальна правова база – неповнолітні суб'єкти [8; 9].

Кримінологічна ювенологія ґрунтується на чинному кримінальному законодавстві, ураховує особливості й види покарань, застосування виховних заходів.

Правова база ювенальної юстиції та ювенального кримінального процесу, кримінально-виконавчого права об'єднана загальним матеріальним правом – кримінальним ювенальним правом [10].

Досліджуючи причини й умови злочинності підлітків, передусім – злочинного рецидиву, кримінологічна ювенологія активно використовує матеріали судової та кримінально-виконавчої практики.

Упровадження здобутків науки у процес дослідження чинників, які детермінують злочинність дітей, є важливою умовою ефективної протидії злочинності. Цьому сприяє спеціалізація слідчих, суддів, працівників Національної поліції, ювенальної превенції, підготовка та перепідготовка їх у ювенальних центрах закладів вищої освіти.

Кримінологічна ювенологія використовує не тільки кримінально-правову, а й адміністративно-правову, цивільно-правову, демографічну, економічну статистику. Педагогіка, психологія, соціологія, наркологія забезпечують підґрунтя для кримінологічної ювенології під час вивчення осіб, схильних до

вчинення злочинів, або тих, які їх учинили, а також розроблення заходів запобіжно-профілактичного спрямування.

Методологічною основою як загальної, так і кримінологічної ювенології є матеріалістична діалектика. Тому дослідження джерельної бази злочинності, зокрема ювенальної її частини, слід здійснювати в межах історичного, матеріально-діалектичного підходів.

Кримінологічна ювенологія як прикладна наука розвивається відповідно до потреб практики в конкретній державі, під впливом історично обумовлених чинників й обставин.

У зв'язку із зазначеним, можна сформулювати такі завдання ювенальної кримінологічної віктимології:

- вивчення рівня, структури, динаміки, географії та особливостей злочинності дітей;

- дослідження криміногенних та антикриміногенних чинників (детермінант), що створюють передумови для зростання або зниження рівня ювенальної злочинності, насамперед – в умовах загального реформування [11];

- аналіз особливостей особи девіантів і злочинців. Вік, стать, морально-правова, соціальна характеристика неповнолітніх, які вчинили злочин, мають істотне значення в контексті специфіки регіону. Висновки, матеріали досліджень кримінологів-ювенологів необхідні для обрання правильних напрямів, концентрації зусиль суб'єктів у запобіганні ювенальній злочинності [12];

- забезпечення захисту дітей від злочинних посягань дорослих осіб та їх підбурювальної діяльності. За даними нашого дослідження, понад 75 % підлітків потрапляють у виховну колонію внаслідок учинення злочинів спільно з дорослими правопорушниками.

Підвищена віктимність дітей полягає в схильності не тільки стати жертвою злочину, а й виявитися втягнутим у вчинення злочину в співучасті з іншими особами або самостійно.

Висновки. Дослідження та забезпечення позитивного іноземного досвіду у сфері захисту дітей від злочинних посягань дорослих осіб та їхньої підбурювальної діяльності, його апробація за участю та науковим супроводом кримінологів-ювенологів. Кримінологічна ювенологія потребує комплексного підходу до вивчення її проблемних аспектів, а також приватних методик вивчення кримінологічних питань.

Реалізація завдань щодо захисту дітей від злочинного посягання дорослих осіб та їх підбурювальної діяльності безпосередньо залежить від поєднання зусиль державних і громадських інститутів, а також розроблення послідовної кримінологічної політики у сфері запобігання ювенальній злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Норинт, 2001. – 610 с.
2. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность / [И. П. Лановенко, Т. С. Барило, Ф. Г. Бурчак и др.]; под общ. ред. И. П. Лановенко. – Киев: Наук. думка, 1986. – 256 с.
3. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учебник: в 2 т. – М.: Юрайт, 2013. – Т. 2: Особенная часть. – 872 с.
4. Криминология и профилактика преступлений: курс лекций / [О. П. Колченогова и др.]. – Минск: Акад. МВД Республики Беларусь, 2012. – 231 с.
5. Гультбай М. М. Особливості вітчизняної моделі ювенальної юстиції [Електронний ресурс] / М. М. Гультбай // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 12. – С. 24–27. – Режим доступу: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/FD13963E350840C5C225710100399CD1?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=FD13963E350840C5C225710100399CD1&Count=500&>. – Назва з екрана.
6. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие. – СПб.: Дело; Питер, 2000. – 272 с.
7. Пилипчук П. П. На шляху до ювенальної юстиції / П. П. Пилипчук // Вісник Верховного суду України. – 2004. – № 5. – С. 2–3.
8. Савченко А. Предпосылки введения в регионе ювенальной юстиции / А. Савченко // Законность. – 2007. – № 1. – С. 43–47.
9. Северин О. Ювенальна юстиція: актуальність створення і розвитку в Україні та за кордоном / О. Северин // Право України. – 2006. – № 10. – С. 80–86.
10. Шевченко Т. В. Про деякі питання створення ювенальної юстиції та впровадження відновного правосуддя в Україні (кримінально-правовий аспект) / Т. В. Шевченко // Вісник Верховного суду України. – 2006. – № 9. – С. 36.
11. Мелешко Н. М. Методика проведення практичних занять по дисципліні «Основи ювенальной юстиции» / Н. М. Мелешко, Л. Н. Андрищенко // Юридическое образование и наука. – 2007. – № 1. – С. 24–29.
12. Ліпкан В. Окремі аспекти кримінологічної характеристики ювенотероризму (підліткового тероризму) / В. Ліпкан // Право України. – 2002. – № 4. – С. 77–82.

REFERENCES

1. *Bolshoi encyklopedicheskii slovar [Big Encyclopedic Dictionary]*. (2001). (2nd ed., rev.). SPb.: Norynt [in Russian].
2. Lanovenko, I.P., Barylo, T.S., & Burchak, F.G. (et al.). (1986). *Borba s вовлечением несовершеннолетних в преступnuiu deiatelnost [Fighting the involvement of minors in criminal activity]*. I.P. Lanovenko (Eds.). Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
3. Lunev, V.V. (2013). *Kurs mirovoi i rossiiskoi kriminologii [The course of world and Russian criminology]*. (Vols. 2). Moscow: Yurait [in Russian].
4. Kolchenogova, O.P. (et al.). (2012). *Kriminologia i profilaktika prestuplenii [Criminology and crime prevention]*. Minsk: Akad. MVD Respubliki Belarus [in Russian].
5. Hultbai, M.M. (2005). *Osoblyvosti vitchyzniano modely yuvenalnoi yustytzii [Features of the domestic model of juvenile justice]*. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 12, 24-27. Retrieved from <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/FD13963E350840C5C225710100399CD1?Ope>

nDocument&CollapseView&RestrictToCategory=FD13963E350840C5C225710100399CD1&Count=500& [in Ukrainian].

6. Melnikova, E.B. (2000). *Yuvenalnaia yustycia: problemy ugovnogo prava, ugovnogo processa i kriminologii* [Juvenile justice: problems of criminal law, criminal procedure and criminology]. SPb.: Delo; Piter [in Russian].

7. Pylypchuk, P.P. (2004). Na shliakhu do yuvenalnoi yustytzii [On the way to juvenile justice]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 5, 2-3 [in Ukrainian].

8. Savchenko, A. (2007). Predposulki vvedeniia v regione yuvenalnoi yustycii [Background to the introduction of juvenile justice in the region]. *Zakonnost, Legality*, 1, 43-47 [in Russian].

9. Severyn, O. (2006). Yuvenalna yustyttsiia: aktualnist stvorennia i rozvytku v Ukraini ta za kordonom [Juvenile Justice: Actuality of Creation and Development in Ukraine and Abroad]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 10, 80 [in Ukrainian].

10. Shevchenko, T.V. (2006). Pro deiaki pytannia stvorennia yuvenalnoi yustytzii ta vprovadzhennia vidnovnoho pravosuddia v Ukraini (kryminalno-pravovyi aspekt) [On some issues of juvenile justice creation and introduction of restorative justice in Ukraine (criminal-legal aspect)]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 9, 36 [in Ukrainian].

11. Meleshko, N.M., & Andriuscenko, L.N. (2007). Metodika provedenia prakticheskikh zaniatii po discipline "Osnovu yuvenalnoi yustytzii" [The method of conducting practical classes in the discipline "Fundamentals of juvenile justice"]. *Yuridicheskoe obrazovanie i nauka, Legal education and science*, 1, 24-29 [in Russian].

12. Lipkan, V. (2002). Okremi aspekty kryminolohichnoi kharakterystyky yuvenoteroryzmu (pidlitkovoho teroryzmu) [Separate aspects of the criminological characteristics of juvenile terrorism (teenage terrorism)]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 4, 77-82 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2018

Dzhuzha O. – Doctor of Law, Professor, Chief Researcher Fellow of the Scientific and Research Work Unit of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; e-mail: adzhuzha@gmail.com; ORCID 0000-0002-3107-146

Problematic Aspects of Criminological Juvenology

The article provides the aspects of protection of the rights, juvenile offenders as a complex social phenomenon and the prevention of crimes committed by minors, and in relation to them. The conceptual apparatus of criminological juvenology, the issue of juvenile criminal policy, juvenile criminal justice, as well as methods of victimological prevention of crimes against minors are disclosed. The purpose of the article is to analyze the ways of the international community iabout protecting of the rights and legitimate interests of minors, increasing the effectiveness in combating the crime. The main achievements of juvenile criminal policy, the elements of which are: juvenile criminal justice (the central link is the juvenile courts); juvenile criminal process; juvenile criminal law; criminological juvenology; Juvenile Criminal Execution Law. The development of criminological juvenology as a sub-sector of the criminological science on juvenile delinquency is analyzed. The problem aspects and prospects of juvenile

criminal justice development are outlined. The emphasis is placed on the fact that state and public institutions of juvenile orientation use the materials of the development of criminologists during the planning and organization of preventive work, in the process of investigation and trial. These include subdivisions of the juvenile police, investigators, juvenalists, employees of educational colonies, temporary detention centers for minors, children, employees of children educational institutions of closed and open type, and others. It was found out that the study of the causes, factors, circumstances that determine juvenile crime, in the conditions of reforms seems particularly relevant. The method of studying and preventing these types of crime is an integral system, involves the participation of numerous actors and has the common goal of increasing the effectiveness of counteraction to crime, reducing the level of criminalization of the teenager's environment. The solution of the problem of protecting children from criminality from the side of adults and their incitement activities involves combining efforts of state and public institutions, as well as the development of a consistent criminological policy in the field of juvenile delinquency prevention.

Keywords: criminological juvenology; minor; juvenile criminal policy; Juvenile Criminal Justice; juvenile criminal law; juvenile criminal process; Juvenile Criminal Execution Law.